

Yıl: 1964

Cilt: XII

9

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
YILDA BİR ÇIKARILIR

1964

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASİMEVİ . 1964

İSLÂM HUKÛKUNDA HADİS'İN YERİ

Yazan: Prof. Dr. M. ZÜBEYR SİDDİKÎ

Çeviren: Dr. M. ESAD KILICER

İslâm Hukukunun mühim bir kaynağı olarak hadîsin önemi, Kur'an'da yer almış, Hz. Peygamber tarafından tekid edilmiş, Peygamberin yakın halefleri ve diğer Sahabîlerce tanınmış ve bellibaşlı Sünnî hukukçuların hepsi tarafından da kabul edilmiştir.

Kur'an, "Peygamber ne verirse onu alınız ve neden kaçındırırsa ondan kaçınınız (49/7)" demektedir, yine Kur'an "O kendi heves ve arzusu ile konuşmuyor, sadece kendisine vahyolunamı bildiriyor" buyurmaktadır. Hz. Peygamber de, kendi Sünnet'inin onu tâkip edenlere bir rehber olduğunu-birçok kereler-tekid etmiştir. Hz. Peygamber, Muâz b. Cebel'i Yemen'e idareci olarak tayin ettiğinde, Muâz'ın Kur'an'da hükmedecek bir rehber bulamayınca Peygamber'in Sünnetini tâkip edeceğini kendisine söylemesine çok memnun olmuştur. Yine O, arkadaşlarına, kendi amelini tutunmalarını birçok defalar talim etmişti. Bir kere onlara şöyle söylemişti: "Sizlere bıraktığım iki şeye tutunduğunuz sürece hiç sapıtmazsınız. Onlar: Allah'ın Kitabı ve O'nun resulünün Sünnet'idir."

Hz. Peygamber'in ölümünden sonra Ebu Bekir, Kur'an'da bir delâlet bulunmadığında, Sünnette bir örnek bulunduğu hallerde hep peygamber'in amelini tâkip etmiştir. Eğer konu hakkında Hz. Peygamber'in herhangi bir kararını bilmiyorsa, sahabîlere konu hakkında sorularla bulunur, eğer onlardan birisi bu hususla ilgili bir hadîs'den onu haberdar ederse, o meseleyi hadîse uygun bir şekilde karara bağlardı. Eğer sahâbîler bu hususta bilgileri olmadığını bildirirlerse, halife liderleri toplar ve meseleyi onlarla tartışır ve onların birleştikleri görüşe göre emir verir.

Hz. Ebu Bekir'in ölümünden sonra Hz. Ömer de aynı yolu takip etmiştir. Şu şartla ki kendisi o hadîsin ilgili meseleye tatbik edilebileceği kadar, itimada şayan olmasına da kaani bulunsun. Fakat o hadîsin doğruluğunda veya onun önündeki hâdiseye tatbik edilebilmesinde şüpheleri bulunursa, hadîsi hesaba almazdı. Cenâze namazındaki tekbirlerin sayısının tesbitinde, zerdütlere cizye yükletilmesinde, ihtilâm olunca teyemmüm ile temizlenmede ve birçok başka hallerde O, derin soruşturmalardan sonra bulup çıkardığı Hz. Peygamber'in tathikatına göre kânunlar koymuştur. Halife Ömer'in, Hz. Peygamber'in tathikatını kabul ettiği ve onlara göre kararlar verdiği diğer birçok durumlar, İmam Şafiî tarafından "Er-Risâle" adlı eserinde ve diğer eserlerde zikredilmiştir.

Fakat Hz. Ömer, bu hadîsleri kabul etmeden önce onların kendisine getirilen olaylara tatbik edilebilmelerini ve doğruluklarını iyice tetkik etmiştir. İyi bilinen şu hâdisede Hz.

I Kalküta Üniversitesi emekli profesörlerinden Dr. M. Zübeyr Siddikî'nin "The Importance of Hadith as a Source of Islamic Law" adlı bu makalesi, Yeni Delhi'de Ocak 1964 de ilk sayısı yayınlanan "Studies in Islam-İslâm Tetkikleri" adlı dergide (s. 19-25) çıkmıştır. Yeni Delhi'de Şubat 1963 de kurulan "Hindistan İslâm Tetkikleri Enstitüsü" nün neşir organı olan bu derginin gayesi şöyle ifade ediliyor: "İslâm düşünürlerinin makalelerine olduğu kadar, müslüman olmyan, fakat islâmî ilimlerle uğraşan bilginlerin yazılarına da dergide yer verilecektir. Bu suretle İslâm tetkiklerine-bilhassa henüz ele alınmamış olan konulara-duyulan ilgi teşvik edilerek, bu sahada anlaşmayı sağlayacak fikir tartışmalarına zemin hazırlanmış olacaktır."

Ömer, Kays'ın kızı Fâtıma'nın rivayet ettiği hadîsleri kabul etmemiştir: Fâtıma, Hz. Ömer'e kocası tarafından tamamen boşandıktan sonra, Hz. Peygamberin, kendisine kocasıyla birlikte oturmak ve maişetinin önn tarafından temini hakkını vermediğini söylemiştir. Hz. Ömer onu dinler dinlemez, Hz. Peygamber'in ne söylemiş olduğunu unutabilecek olan bir kadın'ın ifadesine güvenemeyeceğini söylemiştir. Çünkü Hz. Ömer o kadın için, Kur'an'ın şu meâldeki açık hükmünü nazara almamazlık edemezdi: "Boşanan kadınları, gücünüzün yettiği kadar, ikamet ettiğiniz yerin bir kısmında oturtun (Talâk suresi 65/6)". Buna benzer birçok olaylar, umumiyetle hadîsler ve fıkıh konusunda yazılmış eserlerde, özellikle İmam Şafî'nin eserlerinde bulunmaktadır.

Bununla beraber hemen bütün sahâbîler çözmek durumunda olduklar meseleleri, eğer Kur'an'da herhangi bir işâret bulamazlarsa, Hz. Peygamber'in hadîslerindeki esasa göre hallederler ve konu ile ilgili bir hadîs de bulamamaları halinde, kendi fikirlerini takip ederlerdi. Fakat sonradan o konu ile ilgili bir hadîs'in varlığını öğrendiklerinde, gerekiyorsa derhâl hükümlerini değiştirir ve hadîs'e uyarlardı. Onların birçokları, hakkında herhangi bir hadîs bilmedikleri hukukî meseleler üzerinde fikirlerini ifade etmeyi reddetmişlerdir. Şurası bir gerçektir ki Ebudderdâ ve Ebu Said el-Hudrî gibi bazı sahâbîler, kendilerine rivayet edilmiş olan hadîsler karşısında, şahsî fikirlerini tercih eden kimseleri gördüklerinde ikamet yerlerini terk edip başka şehirlere göç etmişlerdir. Şu da var ki, mühim sünî hukukçuların hepsi, Hz. Peygamber'in, dinî mahiyette olan ve doğruluğu da kendilerinin koydukları kâidelere göre isbat edilmiş bulunan her hadîse, Kur'an'dan sonra gelmek üzere, büyük hukukî kıymet atfetmekte müttefiktirler. Burada muhaddislerle "re'y ashabı" diye bilinen kimseler arasında görüş farkı yoktur. Hz. Peygamber'in ölümünden sonra sahâbîlerin tabikâtı, genellikle bir sonraki neslin hukukçuları tarafından kabul edilmiştir. Çünkü onlar haklı olarak, sahâbîler'in ancak tam bir araştırmadan sonra Hz. Peygamber'in hadîslerini ve amellerini tâkip etmiş olduklarını kabul etmişlerdir. İmam Mâlik'in sahâbîlerin kararlarını ve amellerini önemli bir hukukî kaynak olarak kabul etmekte takip ettiği prensibin esası işte bu idi. Halbuki hemen hemen bütün sahâbîler ve sünî hukukçular, dinî ve itimada lâyık hadîsleri, Kur'an'dan sonra gelmek üzere, önemli bir hukukî kaynak olarak kabul etmekte müttefiktirler. Hadîslerin bazı bölümlerinin ise dinî karakterlerinin şüpheli, yahut doğruluklarının münâkaşa edilebilir olması sebebiyle, itirazsız kabul edilebilecek bir kaynak olmasında birbirlerinden ayrılmaktadırlar.

Bu münasebetle, Hz. Muhammed'in bütün sözlerinin ve hareketlerinin müslümanlarca, İslâm hükûkunun temeli olarak mütalâa edilmediği de zihinlerde yer etmelidir. O'nun birçok fiilleri, bir peygamber olması hasebiyle sırf kendi şahsına mahsus olup, ümmetine bir mükellefiyet yüklemiyordu. Meselâ O'nun, sık sık, birbirini tâkip eden günlerde oruç tutması gibi. Fakat sahâbîlerinden bir kısmı bu hareketi taklit etmek istediklerinde onlara, bunun, peygamber olması hasebiyle sırf kendisine mahsus olduğunu, bu hususta kendisini takip etmeleri gerekmediğini söylemiştir.

Bununla beraber O, bir Peygamber olmakla birlikte yine de bir insandı. İslâmiyette Peygamberlik fikri, Kur'an'ın birçok yerlerinde de açıklanmış olduğu gibi, Hıristiyanlık ve diğer bazı dinlerin bu husustaki görüşlerinden çok farklıdır. İslâmiyette Peygamber, ne melektir, ne Allah'tır ve ne de tanrının bir cüz'üdür (yarı tanrı). O da diğer insanlar gibi bir insandır. Onlar gibi birtakım ihtiyaç ve isteklere sahiptir. Bir Peygamberle diğer insanlar arasındaki yegâne fark; Peygambere Allah'la ünsiyet edebileceği ve ondan vahiy alabileceği özel bir kaabiliyet verilmiş olmasıdır. O, büyük bir kendini tutma, feragat ve kendine güvenme kudretine sahiptir. İnsanların düşünme ve hareketlerine geniş çapta tesir edecek ve onları doğru yola sevk edecek büyük bir kaabiliyete de sahiptir.

Bir Peygamber'in Allah'dan telâkki edeceği vahiyler müslüman mütehassıs bilginler tarafından iki bölümde sınıflandırılmıştır:

- 1 - Vahyedilmiş kitaplarda bulunanlar,
- 2 - Bu kitapların ihtiva etmediği vahiyler,

Bu sonuncular hadîslerin bir kısmını teşkil eder. Fakat hadîsler arasında bazı sözler ve hareketler de vardır ki, onlar, Peygamber Allah'dan vahiy almaksızın, sadece kendisinin şahsî müşâhedeleri ve tecrübelerine dayanmaktadır. Bu yüzden bunlar İslâm topluluğu üzerine herhangi bir dinî, hukukî mükellefiyet yüklemesler. Hz. Peygamber zaten şöyle demiştir:

“Ben bir insanım, size dininizi ilgilendiren bir şey emrettiğimde onu yapınız. Ne zaman ki benim şahsî görüşüme dayanan bir şeyi yapmanızı sizden istersem biliniz ki ben de nihayet bir insanım.” Hz. Peygamber'in iyi bilinen bir hadîsinin anlattığına göre, Hz. Peygamber Medine müslümanlarının hurma ağaçlarına sun'î tozlaşma (te'bîr veya telkîh) yaptıklarını görünce –daha faydalı olur düşüncesiyle– bu işi yapmamalarını onlara tavsiye etmişti. Onlar da bu tavsiyeye uydular. Fakat tecrübeye dayanan bu telkîh işi yapılmadığı için ertesi yıl mahsul çok az oldu. Halk Hz. Peygambere bu durumdan şikâyetlendiler. O da “O benim şahsî görüşüm idi. Şahsî görüşlerimde beni takip etmek zorunda değilsiniz. Fakat Allah'ın emri olarak size bir şey söylediğimde onu tutmalısınız. Çünkü Allah'dan size her ne söylersem onda hiç yanılmam” diye cevaplandırmıştır. “*Tıbbu'n-Nebî*” diye bilinen hadîsler ve Hz. Peygamber'in diğer birçok sözleri işte bu dinî olmanın şahsî görüşler bölümüne girmektedir ki, bunlar onun zatî müşâhedelerine veya tecrübelerine dayanmaktadır. Hz. Peygamber'in, özel siyasî veya askerî durumlar sebebiyle yapmaya mecbur olduğu fiiller de bu hükmüdedir. Bunların hiçbirisi, bütün toplum veya devirler için bağlayıcı değildir.

Hazreti Peygamber'in bu gibi tatbikat ve hadîsleri dinî karakterde olup ya Kur'an'a ait vahye veya Kur'an dışındaki vahiylerle dayanmaktadır. Bu vahiyler her düşünür münevver kimsenin yapabileceği çeşitli tefsirlere açık bulunmaktadır. Onların bir kısmının açıklanması hakkında, Hz. Peygamber'in ölümünden sonra, İslâm hukukçuları aralarında ihtilâfa düşmüşlerdir. Bunun önemli ve enteresan bir örneği, harp ganimetlerinin beşte birinden Hz. Peygamber'in akrabalarının hisse almaları meselesidir. Bu husus, Şiblî ² tarafından *el-Faruk* adlı eserinde genişçe münâkaşa edilmiştir. Onun münâkaşalarını aşağıda özetliyorum:

Kur'an diyor ki: “Biliniz ki harpte ele geçirdiğiniz ganimetin beşte biri Allah'ın, Peygamber'in ve yakınlarının, yetimlerin, düşkünlerin ve yolcularındır...”

Bu prensibi takip ederek Hz. Peygamber ganimet'in beşte birini: 1- Kendi şahsî ihtiyaçlarına, 2- Akrabalarına yardıma, 3- Yetimlere, 4- Fakirlere, 5- Yolculara sarfetmeyi itiyad edinmişti. Fakat O bu beş gruba bu parayı ne eşit bölümlerde harcamış ve ne de kendisinin bütün akrabalarına bu paradan yardım yapmıştır. O sadece Hâşim ve Muttalib Oğulları gibi bazı akrabalarına yardım etmiş olup, istemiş olmalarına rağmen diğer akrabalarına hiçbir şey vermemiştir. Hattâ onlardan yardım yapmış oldukları kimselere bunu ne eşit olarak ne de bir ve aynı tarzda yapmıştır. Sadece kendi tensibine ve istediği tarza uygun olarak ve onların hakikî ihtiyaçlarına göre hareket etmiştir. Meselâ, borçların ödenmesi, fakirlerin ihtiyaçlarının temini ve onlar arasındaki bekâr kimselerin evlendirilmeleri gibi.

Hazreti Peygamber'in ölümünden sonra Halife Ömer zamanında Medine'ye çok miktarda ganimet geldiğinde, bu ganimet'in beşte birinden Hz. Peygamber'in akrabalarının

2 Hintli âlim Muhammed Şiblî en-Numânî (1857-1914) nin *el-Faruk* adlı eseri, Hz. Ömer'in hal tercümesine ait olup, Rampur'da 1899 da basılmıştır. (Çeviren).

hisse almaları meselesi ortaya çıktı. Abdullah b. Abbas ve Hz. Peygamber'in diğer birçok akrabaları, malın verilmesi gereken kimselerden biri olarak, ganimet'in yirmibeşte birinin kendilerinin kanunî hakları olduğunu iddia etmişlerdir. Bu görüş İmam-ı Şâfiî tarafından daha sonra ki bir devirde kabul edilmiştir. Fakat Hz. Ömer'in kanaati ne Kur'an'ın ve ne de Hz. Peygamber'in hareketinin buna hak vermediği yolunda idi. Zira Kur'an bu beş gruptan herbirinin eşit hisse alacaklarını söylemediği gibi, Hz. Peygamber de, ganimetin bahsi geçen beşte birini beş grup kimse arasında eşit olarak bölüp dağıtmamıştır. O, kuvvetle şuna inanıyordu ki Hz. Peygamber'in ve akrabalarının hissesi, Peygamber'in ölümünden sonra düşmüş, ganimetin istihkak sahipleri arasında, onların ihtiyaçlarına göre tayin ve tevzi edilmesi, devletin başkanı olarak Peygamber'in halifesine geçmiştir. Bundan dolayı Hz. Ömer, Hazreti Peygamber'in akrabalarına, bu paradan, kendi dullarını tekrar evlendirebilmelerine yetecek miktarı ve aralarında bulunan fakirlerin borçlarını ödiyebilecekleri kadar parayı, Hz. Peygamber'in hayatındaki tatbikata uygun olarak almalarını emretmiştir. Halife Ömer'in bu görüşü daha sonra İmam Ebû Hanîfe tarafından benimsenmiştir.

Sahâbelerin ve diğer hukukçuların bu iki grubunun, Hz. Peygamberin hadîsleri ve yaptığı işler karşısında, bu meselede ve haklarında çeşitli görüşlere varmış oldukları diğer meselelerdeki davranışları, onların hadîslerin hukukî değerlerini inkâr etmediklerini ve onları küçümsemediklerini, fakat sadece onları çeşitli şekillerde tefsir etmiş olduklarını göstermektedir.

Bununla beraber Hz. Peygamber'in ölümünden beri önemli sünnet hukukçuların hepsi, hadîsin *mütevâtir* ve *müstafid*³ bölümlerini İslâm Hukuku'nun ikinci ehemmiyetli kaynağı olarak tanımışlardır. Fakat hadîslerin *âhâd* denilen sınıfı hakkında bu âlimler birbirlerinden ayrılmışlardır. *Âhâd* adını alan hadîsler, rivayet devrelerinin herhangi birinde sadece bir râvî tarafından nakledilmiş olanlardır.

İmam Ebû Hanîfe ve İmam Mâlik, bu bölüme giren hadîslerin kıyas veya içtihad üzerine zorunlu olarak üstün olmadıklarını kabul etmişlerdir. İmam Mâlik, *kıyas*'ın böyle âhâd olan hadîslerin hepsinden üstün olduğu görüşündedir. Zira bu *âhâd* hadîsler *sahâbîler* ve *tâbiîlerin* fiilleri ile desteklenmemiştir. İmam Ebû Hanîfe, Hz. Ömer gibi, ferdî *âhâd* hadîsler arasında fark gözetmiştir. Ebû Hanîfe, âhâd hadîsleri kıyastan daha üstün olarak kabul etmiştir. Şu şartla ki bu hadîsler alelâde hayat meseleleri ile ilgili olmalı ve râvileri de gerçek bir hukukî anlayışa ve tenkid kabiliyetine sahip bulunmalıdır. Fakat, *âhâd* hadîsler muğlak hukukî meselelerle ilgili olup, emareler ve esas İslâmî prensiplerle desteklenmediği müddetçe, İmam, kıyası bu hadîslere tercih etmektedir. Bu, bütün düşünen insanların genel uygulamaları ile uygunluk halindedir. Genellikle hayatın günlük işlerinde bir tek kişinin sözüne göre hareket ederiz. Fakat önemli ve karışık meseleler bahis konusu olunca biz artık haberi de haberi verenleri de zikri geçen meselelerin gerektirdiği derecede araştırma ve tenkid yoluna gideriz.

Bununla beraber İmam Şâfiî de bütün *âhâd* hadîslere büyük önem vermiştir. O, bütün *âhâd* hadîslerin sadece *kıyas*'tan üstün olmalarını değil, aynı zamanda, Kur'an'da bulunan umumî mahiyetteki emirleri sınırlayabileceğini ve onları hükümsüz bile bırakabileceğini de kabul etmiştir. Kendisi eserlerinin birçoğunda, Hazreti Peygamber'in ve ondan sonra, Hz. Ömer de dahil olmak üzere birçok sahâbîlerin, tek kişilerin haberlerine göre hareket etmiş olduklarına dair birçok olayları zikrederek bunu isbat etmeğe çalışmıştır. Fakat Şâfiî,

3 El-Müstafid İslâmiyetin ilk devirlerinde râvisi üç olup, nedense sonradan çok yayılmayan hadîslere denir. Bu istilâh bazan "el-Meşhur" anlamında da kullanılır. (Çeviren).

Hazreti Peygamber'in ve sahabîlerinin, birer kişi tarafından verilen haberleri reddetmiş oldukları olayları ihmal etmiştir. Hadis hakkındaki eserlerde bu çeşit birçok hadisler anlatılmıştır.

İslâmın Peygamberi Hazreti Muhammed'in hadislerinin, Kur'an ve bizzat Peygamber tarafından tanınmaları ve onların dinî karakterde olup, doğrulukları da ispat edilmiş olanlarının, hemen hemen bütün sahabîler ve önemli hukukçular tarafından mühim bir hukukî kaynak olarak kabul edilmelerinin bu kısa hikâyesi gösteriyor ki; hadislerin bu şekilde kabulleri, Prof. Dr. Joseph Schacht'ın ileri sürdüğü gibi, İmam Şâfiî tarafından ortaya konmamıştır. Şurası bir gerçektir ki, hadislerin, ileri gelen bütün İslâm hukukçuları tarafından, İslâm hukukunun ikinci önemli kaynağı olarak kabul edilmesi, Peygamberimizin ölümünden beri tatbik edilen bir prensip olmuştur. İmam Şâfiî'nin yaptığı hizmet; *âhâd* hadislerin güvenilir olmalarını, çok sıkı bir şekilde araştırmadan ve hadislerin dinî mahiyette olanları ile olmaları arasında bir ayırma yapmadan, umumiyetle onları tanımış ve kendilerine büyük ehemmiyet vermiş olmasıdır.

Prof. J. Robson, *Miškâtü'l-Mesâbîh*'in 4 İngilizce tercümesinin giriş kısmında (s. 1-2) -ki Lahor'lu Muhammed Eşref tarafından birinci bölümü son günlerde bastırılmıştır- Prof. Dr. Joseph Schacht'ın ulaştığı kanaati kabul ederek şöyle söylemektedir: "İslâm'ın başlangıcında muhtelif düşünce mezhepleri vardır. Onlardan bir gurup vardı ki hadîsi, Peygambere kadar götürmeyi iltizam ediyordu. Ve ancak, bir münâkaşa ve itiraz devresinden sonra hadisçiler itibar kazanmışlardır. Hadislerin, İslâm'ın esası olarak itibar kazanmasında çok emeği olan kimse, büyük fakih Şâfiî (150-204 H.) olmuştur."

Bu makalede tartışılan hususlardan anlaşılacağı üzere, yukarıdaki görüş, hakikatlere dayanmamaktadır.